

САМАТЫЧНЫЯ ФРАЗЕАЛАГІЗМЫ ЯК АДЗІНКІ ЦЯЛЕСНАГА КОДА КУЛЬТУРЫ

*Л. У. Кулік (Гомельскі дзяржаўны тэхнічны ўніверсітэт
імя П. В. Сухого, г. Гомель, Беларусь)*

Па прызнанні даследчыкаў кагнітыўнай фразеалогіі Д. Б. Гудкова і М. Л. Каўшовай, “адным з асноўных у класіфікацыі кодаў па сваёй значнасці ва ўсіх культурна-нацыянальных карцінах свету” з’яўляецца саматычны, ці цялесны, код культуры [1, с. 115]

Саматычны код культуры – гэта “сукупнасць імёнаў і/ або іх спалучэнняў, якія абазначаюць цэла ў цэлым або яго часткі і спецыфічныя для іх якасныя... і колькасныя... характарыстыкі, фізічныя і/ або ментальныя інтэлектуальныя, эмацыянальныя і падобныя станы або дзеянні, позы, жэсты і віды дзейнасці, а таксама прасторавыя і часавыя іх “вымярэнні”, якія нясуць у дадатак да прыродных іх якасцей функцыянальна важныя для культуры сэнсы, якія надаюць гэтым імёнам ролю знакаў “мовы” культуры” [1, с. 98–99].

Найменні частак цэла чалавека або жывёлы як адзінкі саматычнага кода культуры валодаюць унутранай формай, праз якую раскрываецца іх культурны сэнс. Менавіта цэла і часткі цэла чалавека “могуць разглядацца як першасная аснова канцэптуалізацыі свету” [1, с. 72].

Саматычныя кампаненты (далей – СК) фразеалагізмаў успрымаюцца чалавекам як “рэаліі, якія атрымалі ў культуры значнасць і якія маюць пэўную каштоўнасць; гэтым самым словы-кампаненты фразеалагізма, як найменні гэтых рэалій, становяцца знакамі, у якіх увасоблены культурныя сэнсы дадзеных рэалій”, а суаднясенне СК з саматычным кодам культуры “стварае культурны фон, на якім разумеецца значэнне фразеалагізма, пачуццёва ўспрымаецца і перажываецца яго вобраз, ацэньваецца тое, што адбываецца ў рэчаіснасці” [1, с. 102–103].

У сувязі з адзначаным даследаванне беларускіх саматычных фразеалагічных адзінак (далей – СФА) на фоне англійскіх СФА ў лінгвакультуралагічным аспекце з’яўляецца актуальным і неабходным, бо менавіта ў выніку супастаўляльнага аналізу праз найменні частак цэла чалавека раскрываецца яго ўнутраны свет, а СФА разглядаюцца не проста як адзінкі мовы, але і як адзінкі, якія выяўляюць сувязь мовы і культуры. Як знакі культуры СФА можна зразумець толькі з улікам звароту да эталонаў, стэрэатыпаў, квазісімвалаў і пад., якія закадзіраваны ва ўнутранай форме беларускіх і англійскіх СФА.

Нацыянальна-культурная інтэрпрэтацыя саматычнай лексіка-фразеалагічнай прасторы беларусаў на фоне лексіка-фразеалагічнай

прасторы англічан дазволіць зразумець механізмы, якія ўдзельнічаюць у фарміраванні фрагментаў наіўнай карціны свету, у тым ліку значную ролю чалавека ў самапазнанні і пазнанні рэальнага свету, бо “само ўспрыманне свету чалавекам саматычна” [1, с. 76].

Семантыка большай часткі СФА звязана з эмацыянальна-псіхічнай сферай жыцця чалавека, што падкрэслівае В.П. Шубіна: “Эмоцыі і псіхічны стан чалавека выяўляюцца большай часткай менавіта праз саматычныя фразеалагізмы, магчымасці якіх у гэтым плане сапраўды вялікія” [2, с. 82].

Знешнія праяўленні эмоцый у большасці сваёй падобныя ў прадстаўнікоў розных народаў і нацыянальнасцей, а супастаўленне розных культур, традыцый і звычайў, як правіла, выяўляе іх разыходжанні. У сувязі з гэтым унікальную сістэму знакаў утварае менавіта цялесны код, які пранізвае СФА беларускай і англійскай моў і “з’яўляецца ўніверсальным па прычыне агульнасці анатоміі і фізіялогіі ўсіх чалавечых істот” [1, с. 78–79]. Значнасць органа ў працэсе жыццядзейнасці чалавека ўплывае на разнастайнасць семантыкі СФА, якія аб’яднаны агульным кампанентам-найменнем часткі цела чалавека або жывёлы.

Праілюструем культурны патэнцыял СФА беларускай і англійскай моў на прыкладзе фразеалагізмаў з кампанентамі *жыво́т*, *пуза* і *belly* ‘жыво́т’, ‘пуза’, *stomach* ‘жыво́т’, ‘страўнік’.

У выніку параўнання і супастаўлення беларускіх і англійскіх ФА з СК *жыво́т*, *пуза* і *belly*, *stomach* паводле семантыкі вылучаюцца 2 агульныя фразеа-семантычныя групы (далей – ФСГ):

1) ‘фізічны стан чалавека’: бел. *жыво́т / пуза на нос лезе* ‘хто-н. у стане цяжарнасці. Звычайна пра жанчыну, якая не знаходзіцца ў шлюбе’; *на пусты жыво́т* ‘не пад’еўшы, хочучы есці’; *плячысты на жыво́т / на пуза* ‘таўстапузы’; *салаўі пяюць у жываце* ‘хто-н. вельмі хоча есці, адчувае моцны голад’ і англ. *to have a strong stomach* (дасл. – мець здаровы / вынослівы жыво́т) ‘каму-н. складана захварэць; у каго-н. цяжка выклікаць агіду’, аднак у беларускіх ФА рэпрэзентаваны розныя “станы” (жаданне есці, стан цяжарнасці, знешні выгляд), а ў англійскай ФА – фізічны стан асобы;

2) ‘характарыстыка асобы або прадмета’: бел. *плячысты на жыво́т / на пуза* ‘прагны да яды, пражэрлівы, любіць многа есці’ і англ. *one’s eyes are bigger than one’s belly / stomach* (дасл. – чые-н. вочы большыя, чым чый-н. жыво́т / пуза) ‘хто-н. занадта прагны на ежу; бярэ, просіць больш ежы, чым можа з’есці; хто-н. думае, што зробіць больш, чым можа зрабіць фактычна’.

Акрамя агульных для дзвюх моў ФСГ, разрознення ФА беларускай мовы выяўляюць адметныя значэнні: *бра́цца за жываты / жыво́т* ‘моцна смяяцца’; *надрываць жываты <ад смеху>* ‘вельмі моцна і доўга, да знямогі смяяцца’; *хоць жыво́т / пуза расперажы*

‘ўволю, колькі хочаш (есці, з’есці)’; *свяціць голым пузам* ‘вельмі бедна апранацца, насіць падраную вопратку’.

Толькі для англійскай фразеалогіі характэрна 2 ФСГ са значэннямі:

1) ‘псіха-эмацыянальны стан чалавека’: *to have / feel butterflies in one’s stomach* (дасл. – мець / адчуваць матылькоў у сваім жываце) ‘быць узрушаным, хвалявацца аб нечым важным, што павінен зрабіць’; *to have stomach for smth.* (дасл. – мець жывот для чаго-н.) ‘мець дастаткова рашучасці, каб зрабіць што-н. непрыемнае, небяспечнае’; *to turn smb.’s stomach* (дасл. – выварочваць чый-н. страўнік) ‘выклікаць у каго-н. пачуццё агіды’. Заўважым, што ў англічан і ў беларусаў жывот не з’яўляецца так званым органам пачуццяў, аднак на фразеалагічным узроўні ў англійскай мове прыведзеныя СК выяўляюць эмацыянальныя адносіны чалавека да пэўнай з’явы, асобы і інш.;

2) ‘пэўны перыяд у часе / сутках’: *on an empty stomach* (дасл. – на пусты жывот) ‘у час, калі жывот пусты’; *on a full stomach* (дасл. – на поўны жывот) ‘у час, калі жывот поўны’, што зноў адлюстроўвае адметнасць ва ўспрыманні жывата англічанамі.

Яшчэ большыя разыходжанні выяўляюцца пры даследаванні протасітуацый, пакладзеных у аснову ФА. Так, сінанімічныя беларускія кампаненты *жывот*, *пуза* і англійскія эквіваленты *belly* ‘жывот’, ‘пуза’, *stomach* ‘жывот’, ‘страўнік’ па-рознаму рэпрэзентуюць у ФА квазісімвалы: ‘**полы прадмет, сасуд**’: бел. *на пусты жывот*; *салаўі пяюць у жываце* і англ. *to have / feel butterflies in one’s stomach* (дасл. – мець / адчуваць матылькоў у сваім жываце); *on an empty stomach* (дасл. – на пусты жывот); *on a full stomach* (дасл. – на поўны жывот); *to turn smb.’s stomach* (дасл. – выварочваць чый-н. страўнік) (удакладнім, калі ў першых трох англійскіх ФА цяжка зразумець, якія канкрэтна полыя прадметы маюцца на ўвазе, то ў апошняй ФА *stomach* атаясамліваецца з прадметам, які можна вывернуць, іншымі словамі, з сумкай, торбай); ‘**мера, аб’ём**’: бел. *хоць жывот / пуза расперажы* і англ. *one’s eyes are bigger than one’s belly / stomach* (дасл. – чые-н. вочы большыя, чым чый-н. жывот / пуза).

Толькі ў беларускай мове СК *жывот*, *пуза* выяўляюць квазісімвалы: ‘**сродак ацэнкі чалавека**’: *плячystы на жывот / на пуза*; ‘**месца актуалізацыі смеху**’: *брацца за жываты / жывот*; *надрываць жываты <ад смеху>*; ‘**паказчык фізічных якасцей**’: *жывот да спіны прырос*; *падцягвала жывот / жываты*; *плячystы на жывот / на пуза*; ‘**орган у яго развіцці**’: *жывот / пуза на нос лезе*; ‘**паказчык адсутнасці заможнасці, багацця**’: *свяціць голым пузам*.

Толькі для англійскага СК *stomach* ‘жывот’, ‘страўнік’ характэрны адзін квазісімвал: ‘**канцэнтрацыя фізічных**

магчымасцей чалавека': *to have stomach for smth.* (дасл. – мець живот для чаго-н.); *to have a strong stomach* (дасл. – мець здаровы / вынослівы живот / страўнік).

На аснове аналізу вышэйпералічаных ФА можна меркаваць, што ў сьвядомасці беларусаў *живот* і *пуза* ўспрымаюцца як своеасаблівыя эталоны сытасці, матэрыяльнай забяспечанасці, дастатку, а ў англійскай мове *belly* 'живот', 'пуза' і *stomach* 'живот', 'страўнік' выступаюць сімваламі адвагі і храбрасці, цэнтрам жыццёвай энергіі. У пэўнай ступені гэта падмацоўвае этымалогія лексем: бел. *живот* паходзіць ад старабеларускай лексемы *живот* 'жыццё; маёмасць; живот' [3, с. 259], а англ. *stomach*, "згодна з антрапаморфнай мадэллю сусвету, з'яўляецца цэнтрам агню і душы" [4, с. 59], а, як вядома, агонь "тоесна звязаны з сімволікай жыццёвай сілы і ўлады" [5, с. 223].

Дадатковай заўвагі патрабуе ФА *to turn smb.'s stomach* (дасл. – выварочваць чый-н. страўнік) 'выклікаць у каго-н. пачуццё агіды'. У беларускай мове фіксуецца аналаг названай ФА – з *душы верне* 'каму-н. агідна, гідка, праціўна, моташна (часцей ад якіх-н. харчовых прадуктаў)'; 'прыкра, невыносна, няма сіл трываць што-н. агіднае'. Як відаць, СК у ФА беларускай мовы з'яўляецца лексема *душа*, якая выступае той эталоннай субстанцыяй, якая рэгулюе працэсы ўспрымання ці неўспрымання чалавекам нечага яму непрыемнага. Гэта і невыпадкова, бо "пачуцці, думкі, жаданні, унутранае маўленне, веды і, шырэй, мысліцельныя здольнасці – усё гэта сканцэнтравана ў душы" [6, с. 16]. У англійскай ФА СК *stomach* 'страўнік' захоўвае сваю ізаляваную лексічную семантыку. Аднак пачуццё агіднага звязваецца тут не толькі з непрыняццем пэўнай ежы, а таксама з эмацыянальным негатывам. Гэта яшчэ раз падкрэслівае надзяленне названага органа носьбітамі англійскай мовы пэўнымі эмацыянальнымі якасцямі.

У сістэме дзвюх моў выяўляецца толькі адна пара ФА-аналагаў: *на галодны / пусты живот* 'не пад'еўшы, хочучы есці' і *on an empty stomach* (дасл. – на пусты живот) 'у час, калі живот пусты'. Гэтыя ФА маюць тоеснае фармальнае выражэнне і блізкую семантыку, але адрозніваюцца асаблівасцямі парадыгматычных адносін. ФА англійскай мовы мае антонім *on a full stomach* (дасл. – на поўны живот) 'у час, калі живот поўны', а ў беларускай мове антанімічнай ФА не вылучаецца. Фіксацыя ФА беларускай мовы хутчэй звязана са звыклым становішчам чалавека, абумоўленым у многіх выпадках сацыяльным станам, а ў англійскай фразеалогіі адлюстравалася найбольш характэрнае ўяўленне пра тое, што "людзі, якія маюць вялікі живот, характарызуюцца спакойным, геданічным характарам, яны разумеюць толк ва ўцехах і не любяць мітусіцца марна" [7].

ФА *салаўі няюць у жываце* таксама адлюстроўвае рысы характару беларуса. Яна выяўляе аптымістычнасць і пачуццё гумару

прадстаўнікоў беларускай нацыі: беларус параўноўвае прыгожыя спевы салаўя з бурчаннем пустога жывата.

Беларуская ФА *пуза / живот на нос лезе* ‘хто-н. у стане цяжарнасці. Звычайна пра жанчыну, якая не знаходзіцца ў шлюбе’ адлюстроўвае складзенае ў свядомасці беларусаў мінулых стагоддзяў стэрэатыпнае, адмоўнае стаўленне да незаможнай цяжарнай жанчыны, што ўзмацняецца яшчэ і ўжываннем размоўнай лексемы *пуза*, якая амаль заўсёды нясе адмоўную канатацыю. Англійскі кампанент *belly* ‘жывот’, ‘пуза’ такой асаблівасцю не характарызуецца.

Такім чынам, ФА з СК *живот, пуза і belly* ‘жывот’, ‘пуза’, *stomach* ‘жывот’, ‘страўнік’ нярэдка выяўляюць тоеснасць у семантыцы (наяўнасць агульных ФСГ), аднак, вобразы, што ляжаць у аснове беларускіх і англійскіх СФА нават з аднолькавым ці блізкім значэннем, абумоўліваюць пэўныя разыходжанні ў эталанізацыі і стэрэатыпізацыі частак цела носьбітамі дзвюх моў.

1. Гудков, Д.Б. Телесный код русской культуры : материалы к словарю / Д.Б. Гудков, М.Л. Ковшова. – М. : Гносиз, 2007. – 288 с.
2. Шубина, В.П. Заметки о полевой организации соматической фразеологии в немецком языке / В.П. Шубина // Функциональный синтаксис немецкого языка : межвуз. сб. / М-во просвещения РСФСР, Челяб. гос. пед. ин-т ; [отв. ред. Л.Б. Гарифулин]. – Челябинск, 1977. – С. 81–89.
3. Этымалагічны слоўнік беларускай мовы / НАН Беларусі, Ін-т мовазн. імя Я. Коласа. – Мінск : Беларуская навука, 1978. – Т 3 : Г–І / [Р.У. Краўчук і інш. ; рэд. В.У. Мартынаў]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1985. – 408 с.
4. Маковский, М.М. Историко-этимологический словарь английского языка / М.М. Маковский. – М. : Диалог, 1999. – 416 с.
5. Словарь символов и знаков: Широчайший спектр символики в искусстве и мифологии: Сюжеты и явления в символах / Авт.-сост. Н.Н. Рогалевич. – Минск. : Харвест, 2004. – 512 с.
6. Лешова, А. Концептуальный анализ понятия “Русская душа” как один из системных методов в лингвокультурологии / А. Лешова // Национально-культурный компонент в тексте и языке : в 2 ч. : материалы конф. ; М-во образования Республики Беларусь, Минский гос. лингвист. ун-т. – Минск, 1999. – Ч. 2. – С. 16–19.
7. Холобаева, Д.П. Части человеческого тела и их символика в различных языках и культурах / Д.П. Холобаева [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://2003.vernadsky.info/works/g9/index.html/>. – Дата доступа : 10.08.2009.